

Hoe hard werken leraren?

De tijdsbesteding van leraren in het voortgezet onderwijs

P. HAMERS en D. VAN DONGEN
Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg

Samenvatting

Het OTO-project is een groot onderzoek over de taakbelasting en de taakomvang van de leraren in het voortgezet onderwijs. In een van de deelonderzoeken van OTO is in het schooljaar 1985/1986 bij ± 14.000 leraren gemeten hoeveel tijd zij aan hun werk besteden. Leraren blijken 10% méér te werken dan zij geacht worden te doen. Elke week wordt gemiddeld zo'n 3 uur overgewerkt. Met name part-timers werken relatief veel over. Tussen ('typen') leraren onderling bestaan grote verschillen.

Leraren besteden ongeveer 60% van hun tijd aan activiteiten die direct verband houden met het lesgeven en het begeleiden van leerlingen. Ongeveer de helft daarvan (dus 30% van de totaal-tijd) wordt besteed aan het feitelijke lesgeven.

1 *Inleiding*

Hoe hard werken leraren? Daarover lopen de meningen uiteen. Van de man in de straat kan men soms horen dat dit best meevalt: 'Leraren hebben veel te veel vakantie'; 'Ze zijn 's middags altijd thuis' en dergelijke. Lerarenorganisaties, daarentegen, beweren al jaren dat de leraarsbaan te zwaar is en beroepen zich daarbij op een aantal wetenschappelijke onderzoeken.

Het bekendste en tevens grootste onderzoek op dit gebied in Nederland is het onderzoek van het ITS (ITS, Vis & Malotiaux, 1975). In de periode van 15 maart tot 19 december 1970 heeft men de tijdsbesteding van ongeveer 3.000 leraren in het voortgezet onderwijs nauwkeurig gevolgd. Daartoe hebben deze leraren gedurende vijf willekeurig gekozen weken in deze periode een 'dagboek' bijgehouden.

Het belangrijkste resultaat van dit onderzoek was dat leraren met een normbetrekking van 29 eenheden (zonder betaalde overuren) een gemiddelde werkweek hadden van 35,5 uur. Jaarlijks bleek een leraar 1.865 uur aan zijn taak te besteden. Een ander belangrijk resultaat van dit onderzoek was dat er grote verschillen in taakomvang bestonden tussen leraren van verschillende schoolsoorten. Voorts bleek dat leraren Nederlands significant meer werkten dan de gemiddelde leraar en de leraren musisch-ludische vakken significant minder. Adjunct-directeuren hadden eveneens een significant grotere weektaak dan de gemiddelde leraar. Naast deze verschillen tussen groepen leraren bleken er zeer grote individuele verschillen in de omvang van de weektaak te bestaan. In schoolweken bleken leraren gemiddeld 67% van hun tijd te besteden aan onderwijstaken, zoals voorbereiding, lesgeven, nawerk etc.; 12% van de werktijd werd besteed aan taken in verband met het ontwikkelen en op peil houden van de eigen deskundigheid, en met taken ten behoeve van de schoolorganisatie (overleg, algemene activiteiten, etc.) was men 21% van zijn tijd bezig. Wat betreft de samenstelling van de taak bleken er overigens maar weinig verschillen te bestaan tussen de schoolsoorten.

Naast het ITS-onderzoek zijn er tal van onderzoeken naar de taakomvang van leraren verricht. Deze (Winnubst, De Boer, Op den Buijs, Van Kuyk, Migchielsen, Van Oorschoot & Ros, 1979; Bakker, 1986; Boersma & Van Vierssen, 1979; Laroy, 1983; Leenheer, 1983; Malotiaux, 1976; Smeets & Buis, 1986; Stegeman & Westra, 1985; Van der Veen, 1985) blijven echter qua omvang en aanpak duidelijk achter bij het ITS-onderzoek. We zullen op deze onderzoeken daarom niet verder ingaan.

Ook in het buitenland zijn in de jaren zeventig en tachtig studies verricht naar de taakomvang van leraren. Een vergelijking met de Nederlandse situatie kan men echter niet zonder meer maken, omdat de arbeidsvoorwaar-

den in de verschillende landen sterk uiteen kunnen lopen. Een van de bekendste in Nederland is het onderzoek van Knight Wegenstein. Dit bureau heeft immers ook in Nederland onderzoek gedaan naar de taakomvang van leraren. Het Knight Wegenstein-onderzoek is een grootschalig onderzoek uit het begin van de jaren zeventig. Het belangrijkste resultaat is dat de gemiddelde Duitse leraar 45,1 uur per week werkt. Dit varieert voor de verschillende schooltypen: van 43,5 uur per week voor 'Grund-, Haupt- und Volksschulen' tot 46,5 uur voor 'Berufsbildende Schulen'. Ten behoeve van het onderzoek is een steekproef getrokken van 9.129 leraren. De respons bedroeg 29,7%. Dit heeft geleid tot onbetrouwbaarheidsmarges van 5 %. Deze marges zijn tamelijk groot. Op het Knight Wegenstein-onderzoek is uitgebreid kritiek geleverd door Bammé, Holling en Weiss (1976). Op een aantal punten is de kritiek uiterst speculatief. Daarom gaan we daar niet op in.

Na Knight Wegenstein zijn er talrijke andere onderzoeken geweest die de taakomvang van leraren probeerden vast te stellen, onder andere Segerer, Wulsten en Ulich (1975), Müller-Limroth (1980), Saupe en Möller (1981), Von Engelhardt (1982) en Häbler en Kunz (1985). Kischkel (1984) beschrijft deze onderzoeken. Ze zijn allemaal een stuk kleinschaliger dan het Knight Wegenstein-onderzoek. De berekende arbeidstijd blijkt steeds binnen de onbetrouwbaarheidsmarges van het Knight Wegenstein-onderzoek te vallen. Hieruit zou men dus kunnen concluderen dat er in Duitsland weinig verandert op het gebied van de werktijden van leraren.

In het Engelse taalgebied zijn er eveneens studies uitgevoerd naar de tijdsbesteding van leraren. We beperken ons hier tot het vrij omvangrijke onderzoek onder 205 leraren van Hilsam (1978). Deze onderzoeker onderscheidt drie soorten dagen waarop leraren (kunnen) werken: dagen, waarop les gegeven wordt, weekenden en vakantiedagen. De werktijd op lesdagen wordt ingedeeld in drie categorieën: de zogenaamde C-time, de tijd dat men les geeft; de zogenaamde S-time, de uren die men op school productief doorbrengt buiten het lesgeven en de zogenaamde O-time, de tijd die men buiten school werkend doorbrengt. Men maakte gebruik van twee methoden van gegevensverzameling: observatie en tijdschrijven. De tijd die leraren op

school doorbrengen wordt door een waarnemer geobserveerd. De tijd die elders aan het werk als leraar besteed wordt houden zij zelf bij door tijd te schrijven. Met behulp van statistische technieken zijn willekeurige lesdagen, weekenden en vakantiedagen toegewezen aan de 205 leraren. De leraren zelf is van te voren niet verteld welke dagen ze geobserveerd zouden worden. De belangrijkste resultaten van dit onderzoek zijn kort samengevat de volgende: in een schoolweek werkt de gemiddelde leraar 46,8 uur; op jaarbasis is dit gemiddeld in de week 39,9 uur. Leraren die een musisch-ludisch vak geven werken gemiddeld korter en leraren talen, wiskunde en statistiek gemiddeld langer. Verder werken mannen gemiddeld langer, evenals leraren met grote klassen, leraren met veel ervaring en onbevoegde leraren.

2 *Het OTO-project*

De arbeidsvoorwaarden van leraren zijn een politiek item. De personeelsorganisaties hebben al jaren getracht de zwaarte van de leraarsbaan te verminderen. Het reeds genoemde ITS-onderzoek is hier een uitvloeisel van geweest. Dit onderzoek heeft echter niet tot bevredigende resultaten geleid. De politieke druk om de leraarsbaan minder zwaar te maken, bleef bestaan.

De Tweede Kamer heeft daarom in 1982 een kamerbrede motie aangenomen om onderzoek te laten doen naar de zwaarte van de leraarsbaan in het voortgezet onderwijs. Onder de naam OTO (Onderzoek Taak en Organisatie) heeft het IVA dit onderzoek tussen 1984 en 1987 uitgevoerd in de vorm van een aantal deelonderzoeken:

- Het lerarenonderzoek, waaraan ongeveer 14.000 leraren uit het voortgezet onderwijs in de loop van het schooljaar 1985/1986 hebben meegewerkt.
- Het schoolorganisatie-onderzoek, dat uit twee delen bestaat. In de zogenaamde gevalsstudies is bij 18 scholen op intensieve wijze onderzocht welke factoren op schoolniveau van belang kunnen zijn voor de zwaarte van de leraarsbaan. Naast deze meer kwalitatieve studie is een enquête afgenomen bij alle scholen voor voortgezet onderwijs om meer kwantitatieve, generaliseerbare gegevens op schoolniveau te verkrijgen.

- Middels inhoudsanalyses van beleidsnota's en -documenten en middels interviews met relevante beleidspartijen is getracht een beeld te verkrijgen van potentieel haalbare beleidsalternatieven, die ertoe zouden kunnen leiden de leraarstaak te verminderen.

In de slotfase van het onderzoek zijn de gegevens uit de deelonderzoeken met elkaar in verband gebracht en zijn een aantal zogenaamde scenario's opgesteld die erop gericht zijn verbeteringen in de leraarstaak aan te brengen. In dit artikel gaan we in op één van de deelonderzoeken, het lerarenonderzoek, omdat dit onderzoek uitgebreide en gedetailleerde informatie verschaft over de zwaarte van de leraarstaak¹.

3 Probleemstelling en onderzoeksvragen

De vraag 'Hoe hard werken leraren?' lijkt vrij simpel te beantwoorden. Dit is echter niet onmiddellijk het geval. Zo kan men met 'hard werken' zowel de intensiteit als de duur van het werken bedoelen. Niet alleen de hoeveelheid tijd die men ergens aan besteedt is van belang, maar ook de intensiteit: een uur intensieve arbeid is immers niet hetzelfde als een uur lichte arbeid. In dit artikel bespreken we met name de *duur* van het werk; in een vervolgartikel komt de intensiteit aan bod. We starten dus met een kwantitatieve analyse van de feitelijke tijdsbesteding van de leraren. Dit levert een objectief beeld van de omvang en de inhoud van de leraarstaak. De meer subjectieve beleving van de leraarstaak kan vervolgens beschouwd worden tegen de achtergrond van deze gegevens.

Bij de vaststelling van de duur van het werk of de omvang van bijvoorbeeld de weektaak van de leraar is het verhelderend om van een bepaalde norm uit te gaan. Bij de meeste beroepen is deze norm exact te bepalen. Veertig uur werken per week is nog steeds de norm die doorgaans aangehouden wordt als men over arbeidstijd praat. Ook bij leraren kan deze norm aangehouden worden. Daarbij dienen wel enkele nuanceringen aangebracht te worden.

- De formele aanstelling van leraren wordt niet uitgedrukt in uren maar in eenheden, waarbij een aanstelling van 29 eenheden overeenkomt met een 40-urige werkweek van een rijksambtenaar. Het is vrij eenvoud-

dig om uit te rekenen hoeveel uur een rijksambtenaar met een 40-urige werkweek in het 'schooljaar' 1985/1986 moet werken. Na aftrek van de weekends, de officiële feestdagen en vakantiedagen is het aantal werkdagen 228,1, wat gelijk is aan 1824,8 uur (ofwel gemiddeld 35,1 uur per week).

- Veel leraren in het voortgezet onderwijs hebben geen volledige aanstelling; zij zijn deeltijder en/of hebben een of meer eenheden arbeidsduurverkortung. Het is dan niet juist om zonder meer een 40-urige werkweek als ijkingspunt te nemen. Daarom zullen we in dit artikel steeds voor elke leraar de formele weektaak vaststellen, dat wil zeggen de weektaak die hij/zij heeft volgens de akte van benoeming, na aftrek van de adv- en andere verlofeenheden.
- Een 40-urige werkweek heeft betrekking op de 'echte' werkweken. Tijdens vakantieweeken wordt iemand niet geacht te werken. Bij leraren is het echter niet zo eenvoudig om van werkweken uit te gaan. Dat heeft twee redenen. De eerste is dat leraren voor een gedeelte van hun tijd op vaste tijdstippen moeten werken (namelijk tijdens het lesgeven), maar dat zij daarnaast betrekkelijk vrij zijn in het kiezen van hun werktijden. Zo kunnen leraren in vakanties lessen voorbereiden of correctiewerk uitvoeren en in schoolweken soms relatief minder werk doen. De tweede reden is dat scholen meer vakantiedagen hebben dan leraren. Naast de officiële vakantie- en feestdagen zijn er nog zo'n 25 tot 30 dagen waarop geen les gegeven wordt. Maar omdat de leraar volgens het RPBO evenveel behoort te werken als een rijksambtenaar, dient de leraar dus méér te werken dan de dagen waarop op de scholen les gegeven wordt. Met name dit laatste punt geeft wel eens aanleiding tot misverstanden.

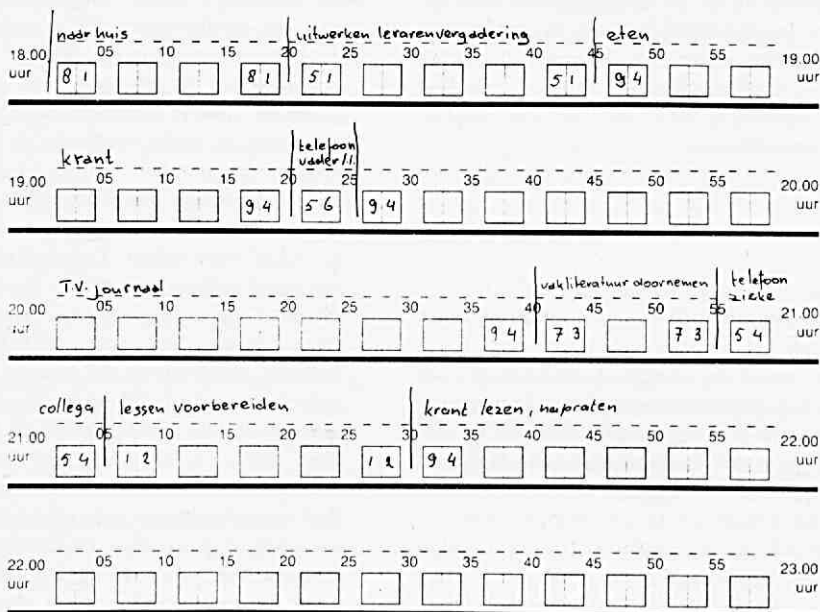
Ondanks deze nuanceringen is het goed mogelijk om als normeringspunt voor de arbeidstijd van de leraar zijn/haar formele aanstelling te kiezen. Om redenen die nog gegeven zullen worden, werken we voorlopig niet met de weektaak, maar met de tijd die men gedurende het totale schooljaar werkt, de 'jaartaak' dus. De eerste onderzoeksvraag die we willen beantwoorden is:

- 1a. Werken leraren meer of minder dan zij behoren te werken volgens hun formele aanstelling en hoévél werken zij meer of

Vanaf 18.00 uur vult hij de rest van die dag met de volgende bezigheden:

18.00 – 18.20 uur:	reis naar huis (= 81)
18.20 – 18.45 uur:	nawerk lerarenvergadering (= 51)
18.45 – 20.40 uur:	eten, krant lezen, journaal kijken (= 94) en tussendoor belt de vader van een leerling gedurende 5 minuten (= 56)
20.40 – 20.55 uur:	vakliteratuur (didactisch) lezen (= 73)
20.55 – 21.05 uur:	telefoonfijf van ziek geworden collega die verzoekt hem morgen te vervangen (= 54)
21.05 – 21.30 uur:	les voorbereiden (= 12)
21.30 – 23.30 uur:	krant lezen en wat napraten (= 94)
23.30 uur:	naar bed (= 94)

Zijn dagboek ziet er dan zo uit:

Figuur 1 Voorbeeld van een stuk uit een dagboek

minder?

Een logische vervolgvraag is:

1b. Als leraren meer of minder werken, waaruit is dit verschil dan te verklaren.

Bij deze vraag richten we ons niet zozeer op een causale verklaring, maar proberen we te onderzoeken of verschillen tussen leraren verschillen in arbeidstijd verklaren. Te denken valt aan het vak dat men geeft, de school waaraan men verbonden is, het opleidingsniveau, de aanstellingsomvang, en dergelijke.

Na het vaststellen en verklaren van de arbeidstijd beantwoorden we nog enkele verwante onderzoeksvragen:

2. Hoeveel tijd besteden leraren aan diverse deeltaken van hun baan (lesgeven, correctiewerk, overleg en dergelijke)?
3. Hoe verdeelt de leraar zijn tijd over het schooljaar?

4 Methode

Inzicht krijgen in de taken en de omvang van de taken van leraren vereist een gedetailleerde beschrijving van die taken en de omvang ervan. Bij de verzameling van de gegevens die hierover opheldering kunnen geven doen zich enkele problemen voor. Een ervan hebben we al kort aangestipt: het ontbreken van de 'tijd- en plaatsgebonden weettaak'. Leraren wijken op het punt van de tijd en plaats waarop ze werken af van werknemers uit veel andere beroepen. Het is in de meeste beroepen gebruikelijk dat arbeid gebonden is aan een locatie (de werkplek: het kantoor, de fabriek, en dergelijke) en aan een tijd (bijvoorbeeld tussen 9 en 5 uur).

Bij leraren is dit slechts gedeeltelijk het geval. Leraren geven les op een bepaalde

Lesgeven en begeleiden van leerlingen (vrijwel helemaal)

- I. Lesvoorbereiding: alle activiteiten met code 11 + 12 + 13
code 14 + 15
II. Lesgeven aan de klas:
code 16 + 17 + 18
III. Nawerk van de lessen:
code 21 + 22 + 23 + 24 + 25 + 26 + 32
(code 32 = nieuwe code: denken en pickeren
over leerlingen)
IV. Begleiding van (groepen) leerlingen:
code 31: maximaal 15 minuten per dag
V. Schoolpauzes:

Schoolactiviteiten (helemaal)

- VI. Examens: code 41 + 42 + 43 + 44
VII. Overleg 'binnen' school: code 51 + 52 + 53 + 54
VIII. Overleg 'buiten' school: code 55 + 56 + 57 + 58 + 59
IX. Schoolactiviteiten: code 61 + 62 + 63 + 64 + 65 + 66 + 67

Overige activiteiten (gedeeltelijk)

- X. Deskundigheidsbevordering:
a. Directe activiteiten code 73 (voor 90%) + 74 + 75 (helemaal) +
76 (voor 85%)
b. Overige activiteiten code 78 × (het toaal van de 'directe
activiteiten')/(code 73 + 74 + 75 + 76))
c. Reizen in verband met code 79 × (directe activiteiten/(code 73 + 74
deskundigheidsbevordering + 75 + 76 + 78))
XI. Dienstreizen: code 82 + 83
XII. Nevenactiviteiten:
a. Niet-betaalde nevenactiviteiten code 86 (voor 25%)
b. Reizen voor nevenactiviteiten code 87 × ('niet-betaalde' code 84 + 85 + 86)

Ziekte/buitengewoon verlof (gedeeltelijk)

- XIII. Ziekte en buitengewoon verlof:
a. Buitengewoon verlof code 92 (gedeeltelijk)
b. Ziekte code 93 (gedeeltelijk)

Figuur 2 *De activiteiten die tot de leraarstaak behoren en de mate waarin ze daartoe behoren (voor de betekenis van de code-nummers zie Bijlage 1)*

plaats en een bepaald tijdstip. Andere zaken zoals het voorbereiden van lessen en het nawerk kan door leraren gedaan worden op een plaats en tijdstip dat zij zelf kiezen. Om inzicht te krijgen in de omvang van de taken is het dus niet voldoende alleen de tijd die leraren op school zijn, in beschouwing te nemen. Ook de tijd die leraren aan hun werk besteden buiten school en/of buiten de 'gewone' werktijden, moet meegerekend worden. Als men dus wil weten hoeveel tijd leraren met hun werk bezig zijn, dan moet van een hele dag bijgehouden worden wanneer een leraar met leraarstaken bezig is. In het OTO-onderzoek is daarom aan leraren gevraagd 'tijd te schrijven': de leraren noteren in een zogenaamd dagboek wanneer ze allerlei taken verrichten. In Figuur 1 is ter illustratie een stukje van zo'n dagboek afgebeeld. Uit deze figuur blijkt dat leraren zelf hun activiteiten benoemen en vervolgens uit een lijst met ongeveer 60 activiteiten een code voor die activiteit zoeken (zie Bijlage 1). Deze

cijfercode vulden ze dan in hun 'dagboek' in aan het begin en aan het einde van de betreffende activiteit.

Met behulp van deze dagboeken kan men een nauwkeurig beeld verkrijgen van de hoeveelheid tijd die leraren per uur, dag en week besteden aan de voorgedcodeerde activiteiten. Middels deze werkwijze hebben we getracht een objectief en betrouwbaar instrument te ontwikkelen. We hadden daarvoor een aantal tijdschrijfsprocedures vergeleken, in proefsessies uitgeprobeerd en overleg gevoerd met deskundigen en met belanghebbenden bij het onderzoek (zie OTO-rapport nr. 1, pagina 7-15 en OTO-rapport nr. 8, pagina 133-135). Dit heeft erin geresulteerd dat alle politieke belanghebbenden bij het onderzoek (onderwijsvakcentrales en het ministerie van O & W) nog vóórdat de resultaten van het onderzoek verzameld werden, zich hebben gecommitteerd aan deze techniek. Dit is evenwel geen wetenschappelijke garantie voor de nauwkeurigheid en de betrouwbaarheid ervan.

In de begeleidingscommissie van OTO, waarin vertegenwoordigers van het ministerie en de onderwijsvakbonden zitten, is al vóórdat de uitkomsten van het onderzoek bekend waren, vastgesteld welke activiteiten uit de lijst met voorgedecodeerde activiteiten tot de leraarstaak behoren en in welke mate dat het geval is. Figuur 2 geeft het resultaat weer.

In het OTO-onderzoek is elke week van het schooljaar 1985/1986 een andere groep leraren gevraagd een dagboek bij te houden. Door aan het eind van het jaar deze gegevens samen te voegen kan een beeld verkregen worden van de jaartaak (en dus van de gemiddelde weektaakomvang) van de leraren in het voortgezet onderwijs.

Een ander probleem betreft de heterogeniteit van de leraren in het voortgezet onderwijs. Het is eigenlijk niet goed mogelijk om te spreken van 'de' leraar in het voortgezet onderwijs. Daarom is in overleg met de genoemde begeleidingscommissie een typologie opgesteld, die uit een aantal 'typen' leraren bestaat. Hierbij is gebruik gemaakt van 4 criteria:

- het schooltype waaraan men lesgeeft (AVO, LBO, MBO);
- het vak dat men geeft (Nederlands, (overige) talen, maatschappijgerichte vakken, exacte vakken, expressievakken, lichamelijke opvoeding, beroepsgerichte vakken);
- de aanstellingsomvang (1 tot 14 'uur', 15 tot 25 'uur', meer dan 25 'uur');
- het opleidingsniveau (eerste graads opleiding of niet).

Door het kruisen van de variabelen onderling en het samenvoegen van cellen met weinig respondenten zijn uiteindelijk 66 'typen' gecreëerd. In Tabel 4 kan men deze typen terugvinden.

Om tot voldoende betrouwbare uitspraken te komen over de tijdsbesteding van deze 66 typen leraren is een grote steekproef nodig. We hebben berekend (zie OTO-rapport nr. 3) dat in totaal van ongeveer 14.000 leraren gegevens nodig zijn om op typeniveau met een schattingsfout van ongeveer één uur per week te kunnen werken. Rekening houdend met een respons van 40 à 50% zijn daarom zo'n 32.000 leraren benaderd in een populatie van ± 80.000 leraren. Uiteindelijk blijkt de respons gemiddeld 47% te zijn.

Het non-responsonderzoek (zie OTO-rapport 7A) laat zien dat er bij de achtergrondkenmerken zoals burgerlijke staat en geslacht

nauwelijks verschillen bestaan tussen de responsgroep en de populatie. Alleen ten aanzien van het ziekteverzuim is sprake van enige ondervertegenwoordiging van de langdurig zieke leraren.

5 De onderzoeksvragen

Vraag 1a: *Werken leraren meer of minder dan zij behoren te werken volgens hun formele aanstelling en hoeveel werken ze meer of minder?*

In het begin van dit artikel hebben we al vermeld dat een leraar met een vb (volledige betrekking) van 29 uur volgens het rechtspositiebesluit evenveel behoort te werken als een rijksambtenaar met een normbetrekking van 40 uur per week. Aangezien de rijksambtenaar in het schooljaar 1985/1986 1824,8 uur behoorde te werken, is dat ook zo voor de vb-leraar. Het berekenen van de formele aanstellingsomvang van leraren die geen vb hebben is eenvoudig: 1824,8 uur per jaar × (de formele aanstelling/29). Met deze formule kan dus de *formele* jaartaakomvang van leraren uitgedrukt worden in klokuren. Ook de *feitelijke* jaartaakomvang is bekend. Die kan namelijk direct berekend worden uit de dagboekgegevens van de leraren door eenvoudigweg alle tijd bij elkaar op te tellen per type leraar die volgens Figuur 2 tot de leraarstaak behoort.

In Tabel 1 staan de resultaten. Deze hebben betrekking op 'de' leraar. Dat is de gemiddelde score van alle leraren.

Tabel 1 *Het verschil tussen de formele en de feitelijke taakomvang van 'de' leraar in uren (de gemiddelde score van alle leraren samen)*

taakomvang	op jaarbasis		op weekbasis	
	52 wkn.	45,6 wkn.	38,6 wkn.	
feitelijk	1650 u.	31,7 u.	36,2 u.	42,7 u.
formeel	1491 u.	28,7 u.	32,7 u.	38,6 u.
<i>verschil:</i>				
- absoluut	+ 159 u.	+ 3,0 u.	+ 3,5 u.	+ 4,1 u.
- relatief	111%	111%	111%	111%

Men kan zien dat de formele jaartaak van 'de' leraar 1491 uur is. Omgerekend komt dit overeen met een aanstellingsomvang van 23,7 eenheden. Hierbij maken we twee opmerkingen. Ruim de helft van alle leraren heeft een vb

van 29 eenheden, terwijl de verdeling van part-timers redelijk gelijkmatig is: er zijn dus ongeveer evenveel leraren met aanstellingen van 2, 3, 4, 5 tot 28 eenheden. De tweede opmerking betreft de verlofeenheden. In tegenstelling tot veel andere beroepen worden de verlofuren (zoals bijvoorbeeld de arbeidsduurverkorting) niet verminderd op de formele aanstelling (er is dus geen sprake van een 38-urige werkweek), maar worden ze beschouwd als verlofeenheden binnen de aanstelling. Een vb-leraar met 29 eenheden kan dus bijvoorbeeld 1 adv-eenheid binnen zijn aanstelling hebben. Omdat leraren niet geacht worden verlofeenheden binnen hun aanstelling als werktijd te gebruiken zijn bij de berekening van de formele aanstelling de verlofeenheden verwijderd. In deze berekening heeft een leraar met een vb van 29 eenheden en 1 adv-eenheid dus een formele (gecorrigeerde) aanstellingsomvang van 28 eenheden. Uit Tabel 3 blijkt dat 'de' leraar per jaar 159 uur meer werkt dan hij geacht wordt te werken. Hij werkt dus ruim 10% 'over'.

In de praktijk drukt men de werktijd vaak uit in uren per week en niet in uren per jaar. De problemen die dit voor de werktijd van leraren met zich meebrengt hebben we al besproken. Om deze werktijd per week zo genuanceerd mogelijk te presenteren, is de weekwerktijd op drie verschillende manieren berekend. Elke manier heeft zijn eigen vooronderstellingen:

- Een jaar heeft 52 weken. Voor de berekening van de gemiddelde weescore is de feitelijke en de formele jaarlast door 52 gedeeld en vervolgens is het verschil per week bepaald: +3,0 uur per week.
- Een leraar behoort evenveel te werken als een rijksambtenaar. De leraar kan beschouwd worden als een rijksambtenaar. Een rijksambtenaar dient 1824,8 uur per jaar te werken. Een ambtenaar heeft (inclusief adv-uren) een werkweek van 40 uur. Dit betekent dat een ambtenaar ($1824,8/40 =$) 45,6 weken per jaar moet werken. Men kan dus de jaarlast van de leraar delen door 45,6 en zo zijn weektaak berekenen. Het voordeel hiervan is dat de feitelijke en formele weektaak van de leraar direct vergeleken kan worden met die van de ambtenaar. Resultaat: +3,5 uur per week.
- Een leraar behoort te werken op schooldagen. We kunnen ook uitgaan van het aantal vrije dagen dat scholen per jaar hebben.

Met weekenden erbij zijn dat in het schooljaar 1985/1986 172 vrije dagen. Dus resteren er 193 dagen waarin de leraar, indien hij alleen werkt wanneer de school 'draait', zijn werk dient te verrichten. Dit zijn 38,6 weken. De jaarlast wordt nu gedeeld door 38,6 weken, hetgeen de derde vergelijkingsmogelijkheid oplevert: +4,1 uur.

In Tabel 1 zijn deze drie manieren voor 'de' leraar opgenomen. Het 'overwerk' van 'de' leraar loopt van 3,0 uur per week bij de eerste manier op tot 4,1 uur per week bij de derde manier. Dit is logisch omdat de jaarlast steeds door een geringer aantal weken gedeeld wordt. Dit geldt voor zowel de feitelijke als de formele jaarlast. Daarom blijft het relatieve verschil bij de drie manieren gelijk aan elkaar en aan het relatieve jaarverschil.

Vraag 1b: *Waaruit is het overwerk van leraren te verklaren?*

Bij de formulering van deze vraag is al gesteld dat het niet gaat om een causale verklaring van het overwerk van leraren. We willen nagaan of verschillen tussen (typen) leraren verschillen in werktijd kunnen verklaren. Eigenlijk gaat aan deze vraag dus impliciet een vraag vooraf: zijn er verschillen in werktijd tussen typen leraren? Deze vraag kan zonder meer bevestigend beantwoord worden. In Figuur 3 is het 'overwerk' (in een aantal gevallen 'te weinig werk') voor 66 onderscheiden typen leraren opgenomen.

De verschillen tussen de typen leraren in 'overwerk' zijn groot. Ze variëren van +10 uur (bij de eerste graads bevoegde, 'grote' deeltijders maatschappijgerichte vakken in het AVO en de eerste graads bevoegde, deeltijders expressievakken in het AVO) tot -4 uur (bij full-time gymnastiekleraren in het LBO).

In de tabel blijken met name de part-timers de meeste uren per week 'teveel' te werken. Het is mogelijk om de samenhang tussen werk (de feitelijke weektaak: FEI) en aanstelling (de formele weektaak: FO) in een eenvoudige regressievergelijking te geven: $FEI_{week} = 10,7 + 0,88 FO_{eenheden}$. Deze vergelijking moet als volgt gelezen worden: de gewerkte tijd in een week (FEI_{week}) is gemiddeld per type leraar 10,7 uur + 0,88 maal het aantal eenheden van de aanstelling. De verklaarde variantie van deze vergelijking is 83,5%. Dat is tamelijk veel ($R = .91$). Inhoudelijk kan men deze vergelijking als volgt interpreteren: de gemiddelde

	MAVO/HAVO/VWO		LBO		MBO	
	kleine deeltijder 1-14 uur	v. b. grote deeltijder 15-25 uur of meer 26 uur of meer	kleine deeltijder 1-14 uur	v. b. grote deeltijder 15-25 uur of meer 26 uur of meer	kleine deeltijder 1-14 uur	v. b. grote deeltijder 15-25 uur of meer 26 uur of meer
opleiding						
1e graads	+9	+6	+6	0	+4	Nederlands
2/3e graads	+8	+3				
1e graads	+6	+4	+5	0	+2	Vreemde talen
2/3e graads	+7	+2				
1e graads	+6	+6	+7	0	+5	Maatschappelijke vakken
2/3e graads	+7	+2				
1e graads	+7	+3	+5	0	+3	Exacte vakken
2/3e graads	+5	+1				
1e graads	+10	+2	+6	+2	+2	Expressie vakken
2/3e graads	+6	0		-1		
n.v.t.	+4	-1	0	-4	-2	Lichamelijke opvoeding
Technisch onderwijs		theorie	+3	0	+8	+2
		praktijk	onbetrouwbaar	-2		
Diensten			+4	+2	+9	+5
Agrarisch onderwijs						
Economisch administratief onderwijs			+1	+5		
					+2	

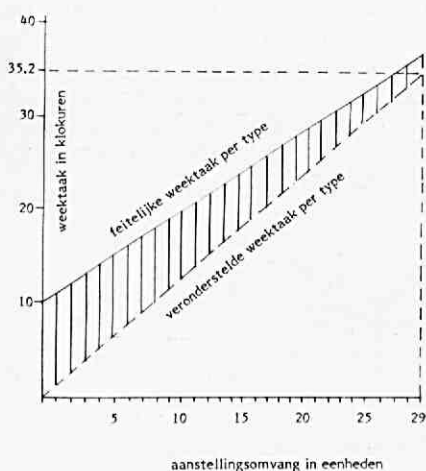
Figuur 3 Het aantal uren dat leraren gemiddeld per week meer/minder werken dan ze volgens hun formele aanstelling behoren te doen (gemiddeld over 52 weken)

Tabel 2 De hoeveelheid 'overwerk' in de relatie tot de vier stratificatievariabelen

aanstellingsomvang: 46%		vak: 18%		sector: 17%		bevoegdheid: 13%	
1-14 uur:	+6½ uur	Nederlands:	+4 uur	avo:	+5 uur	eerste graads:	+6 uur
15-25 uur:	+6 uur	talen:	+4½ uur	lbo:	+2½ uur	overig:	+3 uur
26 uur of meer:	+1¼ uur	mij.vakken:	+5 uur	mbo:	+3 uur		
		exacte vakken:	+4 uur				
		expressie:	+4 uur				
		gymnastiek:	+0 uur				
		beroepsgerichte vakken:	+3½ uur				

weektaak van een leraar bestaat uit een vaste 'voet' van ruim 10 uur en daarnaast werkt een leraar nog bijna één uur voor elke eenheid in de aanstelling. In Figuur 4 wordt dit verband grafisch weergegeven. Via arcering is verduidelijkt wat de afstand is tussen de feitelijke taakomvang en de veronderstelde (formele) weektaak.

Figuur 4 Feitelijke versus veronderstelde gemiddelde weektaak

De hoeveelheid werk (de feitelijke taakomvang) van leraren is dus zeer goed te voorspellen uit hun formele aanstellingsomvang. De formule zegt ook al iets over de hoeveelheid overwerk. De hoge vaste 'voet' van 10 uur weegt voor leraren met een kleine aanstelling per aanstellingseenheid zwaarder dan voor leraren met een grote aanstellingsomvang. De conclusie luidt dan ook dat deeltijders duidelijk meer 'overwerken' dan full-timers. In vergelijking met de formele aanstellingsomvang is de bijdrage van de overige stratificatie-

variabelen aan de variantie van de hoeveelheid 'overwerk' een stuk geringer, zoals blijkt uit Tabel 2.

De aanstellingsomvang verklaart 46% van de variantie van het overwerk van elk type, terwijl de drie overige stratificatievariabelen elk minder dan 20% verklaren.

Vraag 2: Hoeveel tijd besteden leraren aan de diverse deeltaken van hun baan (lesgeven, correctiewerk, overleg en dergelijke)?

In het bestek van dit artikel zou het te ver voeren om op alle deeltaken van alle 66 typen leraren in te gaan². Alleen ingaan op de deeltaken van 'de' leraar is te beperkt.

We hebben gezien dat de formele aanstelling de meest bepalende variabele is voor de omvang van de leraarstaak. Daarom zijn de 66 typen leraren ingedeeld in vijf groepen op basis van hun formele aanstelling:

- Groep 1: Typen met een aanstelling van 26 eenheden of meer (de vb-ers).
- Groep 2: Typen met een aanstelling van 1 tot 29 eenheden of meer. In deze typen zitten doorgaans veel vb-ers en weinig part-timers.
- Groep 3: Typen met een aanstelling van 15 tot 25 eenheden.
- Groep 4: Typen met een aanstelling van 1 tot 25 eenheden.
- Groep 5: Typen met een aanstelling van 1 tot 14 eenheden.

In Tabel 3 is de tijd opgenomen die men per groep besteedt aan de hoofdactiviteiten. Ook is de tijd voor 'de' leraar vermeld. We zien dat de 31,7 uren die 'de' leraar per week gemiddeld feitelijk werkt voor 18,8 uur bestaat uit lesgeven en begeleiding, voor 9,2 uur uit allerlei schoolactiviteiten, voor 2,8 uur uit deskundigheidsbevordering, reizen of overige activitei-

Tabel 3 De feitelijke taakomvang in de hoofdcategoriën in uren en procenten

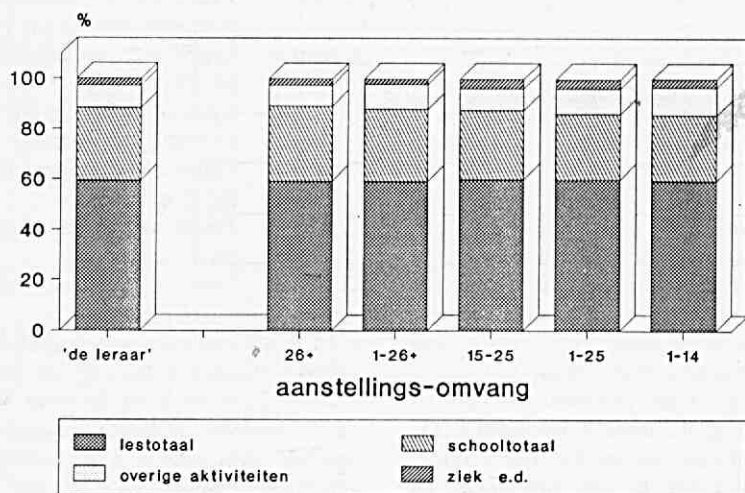
	totale feitelijke taakomvang	lestotaal	schooltotaal	overige activiteiten	ziekte-buitengewoon verlof
'de leraar'	31.7 uur = 100%	18.8 uur 59.4%	9.2 uur 29.0%	2.8 uur 8.8%	0.9 uur 2.8%
26+	35.00 uur = 100%	20.7 uur 59.2%	10.5 uur 30.1%	2.9 uur 8.2%	0.9 uur 2.5%
1-26+	32.8 uur = 100%	19.2 uur 59.2%	9.5 uur 28.9%	3.2 uur 9.8%	0.7 uur 2.1%
15-25	29.5 uur = 100%	17.7 uur 60.0%	8.1 uur 27.7%	2.5 uur 8.6%	1.1 uur 3.7%
1-25	26.9 uur = 100%	16.1 uur 59.8%	7.0 uur 26.2%	2.8 uur 10.2%	1.0 uur 3.7%
1-14	19.2 uur = 100%	11.4 uur 59.4%	5.0 uur 26.2%	2.2 uur 11.1%	0.6 uur 3.3%

ten en voor 0,9 uur uit ziekte en buitengewoon verlof. Dit is respectievelijk 59,5, 29,1, 8,8 en 2,8%. 'De' leraar is dus ongeveer 60% van zijn tijd bezig met lesgeef- en begeleidingsactiviteiten. Wat betreft de verschillende groepen blijkt dat de absolute aantallen uiteraard nogal uiteenlopen, maar dat de percentages voor de deeltaken nauwelijks van elkaar afwijken. Nog duidelijker blijkt dat uit Figuur 5. De opbouw van de staafdiagrammen voor de leraar en de vijf 'groepen' leraren is nagenoeg hetzelfde.

In Figuur 6 is de hoofdcategorie 'lesgeven' verdeeld in subcategoriën. Ongeveer de helft van de lesgeefactiviteiten blijken de leraren te besteden aan het daadwerkelijk lesgeven aan de klas. Ruim 40% van de tijd is men bezig

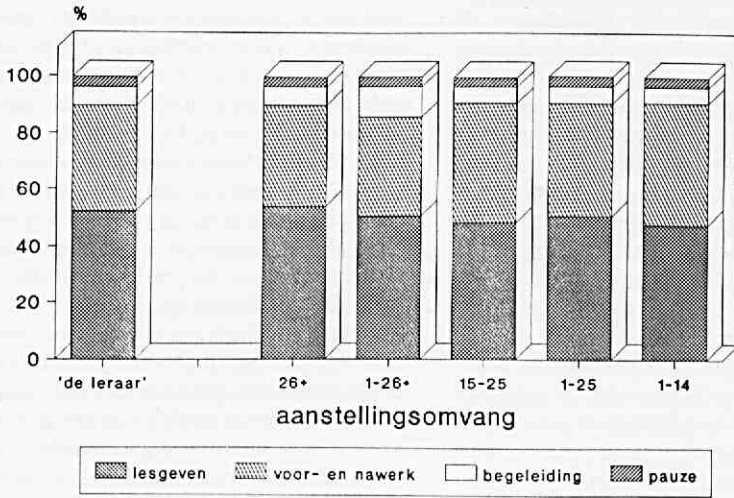
met voorbereiding en nawerk. De rest van de lesgeefactiviteiten wordt besteed aan begeleiding en pauze. Opvallend is wederom dat de percentages voor de naar aanstelling onderscheiden groepen nagenoeg gelijk zijn.

'De' leraar besteedt dus ongeveer 60% van zijn tijd aan lesgeef- en begeleidingsactiviteiten en ongeveer 30% van zijn tijd aan het directe lesgeven aan de klas. Relatief gezien bestaat er nauwelijks verschil in tijdsbesteding tussen de naar aanstelling onderscheiden groepen leraren.

Figuur 5 Procentuele verdeling van de leraarstaken in hoofdcategoriën

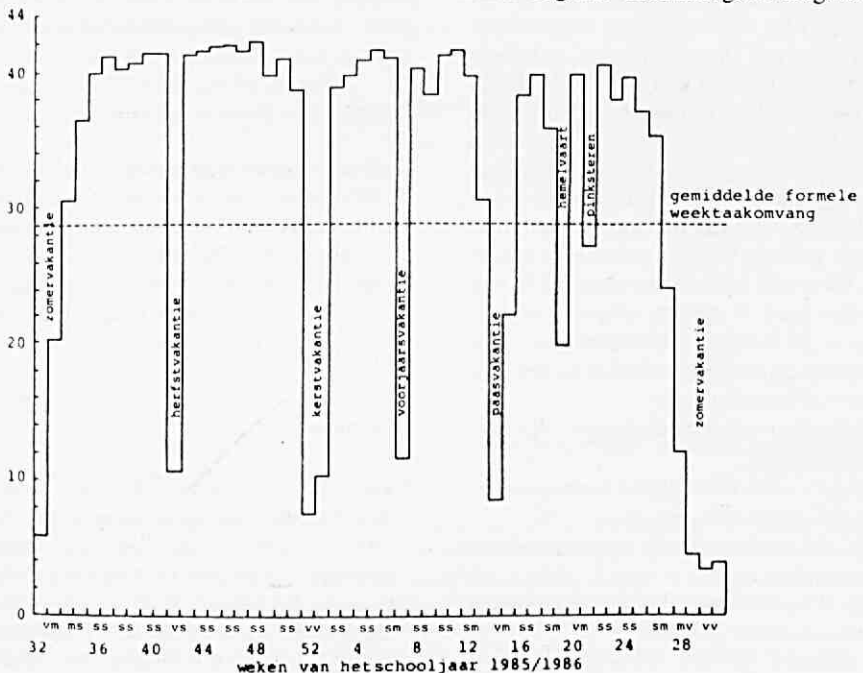
Figuur 6 Verdeling van 'lestotaal' in deelactiviteiten (100% = totaal van 'lestotaal' = +60% van totale feitelijke taakomvang)

Vraag 3: Hoe verdeelt de leraar zijn tijd over het schooljaar?

In het voorgaande is steeds gesproken over de 'gemiddelde weektaak', waarbij geen rekening is gehouden met schommelingen in de loop van het schooljaar. Vraag 3 gaat in op deze schommelingen. Deze vraag kan vertaald

worden in een concretere vraag: 'Hoeveel uren werken leraren feitelijk in de verschillende weken van het jaar?' In eerste instantie is het bij deze vraag van belang een onderscheid te maken in schoolweken en vakantieweken. Vanwege de vakantieverspreiding in Nederland dient echter nog een tussencategorie toegevoegd te

Figuur 7 De gemiddelde feitelijke taakomvang per week (v = vakantieweek; s = schoolweek; m = mengweek)

worden. Er zijn enkele weken in het jaar waarin een gedeelte van de scholen vakantie hebben en een gedeelte niet; ook zijn er weken waarin de scholen een gedeelte van de week gesloten zijn (bijvoorbeeld: Hemelvaart en Pinksteren). Beide soorten weken noemen we *mengweken*.

In Figuur 7 is de gemiddelde feitelijke taakomvang voor alle weken van het schooljaar 1985/1986 weergegeven. Bij elke week is aangegeven of het een school-, meng- of vakantie-week is. In schoolweken werkt 'de' leraar ongeveer 40 uur. In vakantie-weeken is de spreiding wat groter: 'de' leraar werkt in de zomervakantie per week gemiddeld ongeveer 5 uur en in de andere vakantie-weeken globaal tussen de 8 en 10 uur. De spreiding van werktijd in mengweken is het grootst; dit is logisch omdat in sommige mengweken de scholen één dag dicht zijn en in andere mengweken 2, 3 of 4 dagen. In de meeste mengweken werken leraren gemiddeld tussen de 20 en 30 uur.

6 Slot

Het belangrijkste referentiepunt voor de OTO-resultaten is uiteraard het ITS-onderzoek uit het begin van de zeventiger jaren. De andere onderzoeken in Nederland zijn in vergelijking met het ITS-onderzoek beperkt qua omvang en opzet. De buitenlandse onderzoeken kunnen niet met het OTO-onderzoek vergeleken worden, omdat de arbeidsvoorwaarden in het buitenland sterk afwijken van die in Nederland. Als we ITS en OTO met elkaar vergelijken dan lijkt het erop dat de feitelijke taakomvang van full-time leraren in de afgelopen pakweg 15 jaar nauwelijks veranderd is. Of er echt bijna niets veranderd is, valt nauwelijks hard te maken vanwege de verschillen in de formele taakomvang en door verschillen in de metingsmethoden bij het ITS- en bij het OTO-onderzoek:

- de gebruikte takencatalogussen zijn niet precies identiek;
- de onderzochte schooltypen overlappen elkaar niet helemaal;
- in het ITS-onderzoek zijn geen part-timers meegenomen;
- in het ITS-onderzoek is niet gedurende het gehele schooljaar gemeten;
- het dagboek uit het OTO-onderzoek is waarschijnlijk een betrouwbaarder instru-

ment dan het tijdschrijfformulier uit het ITS-onderzoek.

Een andere belangrijke conclusie uit het ITS-onderzoek komt eveneens in het OTO-onderzoek terug: taakomvangverschillen tussen verschillende schoolsoorten en 'typen' leraren zijn nog steeds groot en ook bestaan er tussen individuele leraren onderling aanzienlijke verschillen in hun feitelijke werktijd.

Het OTO-project is uitgevoerd om informatie te verstrekken ten behoeve van het arbeidsvoorwaardelijk overleg over de leraarstaak. Een belangrijke indicator van de zwaarte van de leraarstaak is de omvang van die leraarstaak. De nauwkeurige en betrouwbare meting daarvan bleek een complexe en omvangrijke operatie te zijn. Vanuit een wetenschappelijk-methodologische optiek zou men bij de betrouwbaarheid en de validiteit van de verkregen resultaten wellicht enkele kritische opmerkingen kunnen maken (zie bijvoorbeeld Boef-van der Meulen, 1987). Omdat echter geen enkele van de bestaande tijdschrijfmethoden geïkt is, blijft de betrouwbaarheid ervan een discussiepoint. Voor het doel van het OTO-project, evenwel, heeft de gehanteerde methode ruimschoots voldaan, omdat alle betrokken partijen de resultaten hebben geaccepteerd. In de beleidsdiscussies over de omvang van de leraarstaak is dus in ieder geval (voorlopig?) deze hindernis genomen.

Noten

1. Meer uitgebreide informatie over het gehele OTO-project kan men verkrijgen bij het IVA (013-662443). OTO-rapport 10 biedt een samenvatting van het gehele project.
2. In OTO-rapport nr. 8 wordt deze informatie verstrekt, zowel voor de 66 typen als voor de onderscheiden deeltaken.

Literatuur

- Bakker, H. J. C., *Docenten en leerlingen. Onderzoek naar tijdsbesteding, begeleidingsgedrag en motivatie van avo-docenten in het kader van leerlingenbegeleiding*. Amsterdam: VU Uitgeverij, 1986.
- Bammé, A., E. Holling & M. Weiss, *Die Arbeitszeit des Lehrers. Kritik der Knight Wegenstein Studie*. In: A. Bammé & E. Holling (Eds.), *Qualifikationsentwicklung und Curriculum Konstruktion*.

- Berlin: Reinhold Schlezler Verlag, 1976, 133-155.
- Boef-van der Meulen, S., Stellingen bij 'leraren en hun taakbelasting'. In: *Verzamelde bijdragen voor de sessiebijeenkomsten van de OTO-conferentie op 29 oktober 1987*.
- Boersma, P.F.A. & D.J. van Vierssen, *Met het MAVO-project onderweg. Een onderzoek onder mavo docenten van scholen binnen en buiten het mavo-project*. Nijmegen: ITS, 1979.
- Engelhardt, M. von, *Die pädagogische Arbeit des Lehrers*. Paderborn: Schoenlingh, 1982.
- Haebler, H. & A. Kunz, *Qualität der Arbeit*. München: IMU, 1985.
- Hilsum, S., *The secondary teacher's day*. Windsor: NFER, 1978.
- ITS, Vis & Malotau, *Functies en taken van onderwijsgeevenden*. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1975.
- Kischkel, K. H., *Zur Arbeitssituation von Lehrern*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1984.
- Knight Wegenstein, A. G., *Die Arbeitszeit der Lehrer in der BRD (twee delen)*. Zürich: 1973.
- Laroy, R. J., Onderzoek naar de taakomvang van de leraar in het voortgezet onderwijs. *Weekblad NGL*, 1983, 15, nr. 33, 1265-1270.
- Leenheer, P., Komen docenten om in het werk of zitten ze zichzelf in de weg. *HBO-journaal*, 1983, 5, nr. 8, 9-16.
- Malotau en Partners, *Functies en taken van consultants in het leerlingwezen. Samenvatting*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1976.
- Müller-Limroth, W., *Arbeitszeit, Arbeitsbelastung im Lehrerberuf*. Frankfurt: GEW, 1980.
- OTO-rapport 1: *Eindverslag van de panelbijeenkomsten*, 1984.
- OTO-rapport 3: *De steekproef van het OTO-lerarenonderzoek*, 1985.
- OTO-rapport 7A: *Technische gegevens van het lerarenonderzoek OTO*, 1988.
- OTO-rapport 8: *Leraar en taakbelasting*, 1988.
- OTO-rapport 10: *Leraar tot (w)elke prijs. Eindverslag van het Onderzoek Taak en Organisatie OTO*, 1988.
- Saue, R. & H. Möller, *Psychomentele Belastungen im Lehrerberuf*. Berlin: GEW, 1981.
- Seeger, K., A. R. Wulsten & E. Ulich, *Die zeitliche Verteilung von Taetigkeitselementen bei Lehrern an Grund- und Hauptschulen in Nordrhein-Westfalen*. München: Max-Traeger-Stiftung, 1975.
- Smeets, E. F. L. & T. J. M. N. Buis, *Leraren over de eerste fase van het voortgezet onderwijs*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij, 1986.
- Stegeman, H. & T. Westra, *Planningsgedrag van leerkrachten bewegingsonderwijs*. *Pedagogisch Tijdschrift*, 1985, 10, nr. 8, 438-444.
- Veen, R. van der, Enquête 'verontruste Neerlandici'. *Weekblad NGL*, 1985, 18, nr. 1, 8-9.
- Winnubst, J., P. W. de Boer, P. op den Buijs, J. van Kuyk, H. Migchielsen, L. van Oorschoot & W. Ros, *Hoofden van lagere scholen: taken en werkbelasting*. Nijmegen: Projektgr. Hoofden lagere Scholen, 1979.

Curricula vitae

P. Hamers en D. van Dongen zijn onderzoeker respectievelijk hoofd van de sectie Onderwijs en Cultuur van het IVA, instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek van de Katholieke Universiteit Brabant.

Adres: IVA, Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, Katholieke Universiteit Brabant, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg

Manuscript aanvaard 24-2-'89

Summary

Hamers, P. & D. van Dongen. 'How hard do teachers work? A study of how teachers in secondary education spend their time.' *Pedagogische Studiën*, 1989, 66, 193-206

The OTO project is a large-scale research study of the teachersstress and workload of teachers in secondary education. In one part of the study, conducted in the schoolyear 1985/1986, the amount of time the approximately 14.000 participating teachers spent on their work was recorded. It appears that teachers generally work 10% more than required. This constitutes an average of 3 extra hours a week. Part-timers, in particular, work relatively more additional hours. Large differences exist among (types of) teachers.

Teachers spend about 60% of their time on activities which are directly related to teaching and the supervision of students. Approximately half of this time (30% of the total time) is spent teaching.

SYSTEMATISCHE ACTIVITEITENCATALOGUS

LESGEVEN EN BEGELEIDEN VAN LEERLINGEN

- I. LESVOORBEREIDING**
11. Lesvoorbereiding voor een langere periode, bijvoorbeeld voor een kwartaal, semester of geheel schooljaar.
  12. Lesvoorbereiding voor een of enkele lessen, ruim voor de lessen zelf
  13. Lesvoorbereiding vlak voor het begin van de les (bijvoorbeeld materialen klaarleggen en -zetten)
- II. LESGEVEN AAN DE KLAS**
14. Niet-didactische activiteiten (orde handhaven, toezicht houden bij bijvoorbeeld schriftelijke overhoringen of proefwerken, surveilleren, opnemen van absentes).
  15. Didactische activiteiten (alle 'lesgeef'-activiteiten, zoals klassikale instructie, demonstratie en begeleiding).
- III. NAWERK VAN DE LESSEN**
16. Opruimen, schoonhouden leslokaal, uitspannen en onderhoud van machines, opbergen van materiaal en documentatie.
  17. Correctie, beoordeling en puntenadministratie van huis-, oefen- en praktijkwerk, proefwerken en scripties, inclusief zelfstandig rapportcijfers toekennen.
  18. Evaluatie van lessen en cursussen.
- IV. BEGELEIDING VAN GROEPEN OF INDIVIDUELE LEERLINGEN (niet lesgebonden)**
21. Voorbereiding en organisatie van stages, praktijkperioden, studie, scripties, studie- en beroepskeuze en gesprekken of contacten met leerlingen.
  22. Begeleiding van stages en praktijkperioden.
  23. Begeleiding van de studie en scripties.
  24. Begeleiding van studie- en beroepskeuze (onder andere decanaatswerkzaamheden).
  25. Gesprekken/contacten met individuele leerlingen.
  26. Nawerk van stages, praktijkperioden, studie, scripties, studie- en beroepskeuze, individuele contacten met leerlingen.
- V. SCHOOLPAUZES**
31. Pauze (zowel korte als lange pauzes en lussenuren, voorzover niet besteed aan beroepsactiviteiten).

SCHOOLACTIVITEITEN

- VI. OFFICIELE EXAMENS, PRAKTIJKEAMENS EN SCHOOLONDERZOEKEN**
- Let op: 'gewone' proefwerken (ook in de proefwerkweek) vallen hier niet onder, maar onder I, II of III.
41. Voorbereiding en organisatie.
  42. Afnemen van mondeling examens of schoolonderzoek.
  43. Surveilleren, bijzitten en toezicht houden.
  44. Correctie, beoordeling en administratie.
- VII. OVERLEG 'BINNEN' SCHOOL (incl. eventuele voorbereiding en nawerk.)**
51. Formeel overleg, zoals commissievergaderingen, lerarenvergaderingen, sectievergaderingen, rapportenvergaderingen en dergelijke binnen de school en andere formele 'school' vergaderingen.
  52. Formeel overleg in de medezeggenschapsraad.
  53. Overleg met (een afvaardiging van) leerlingen (klasse-overleg, leerlingenparlement).
  54. Informeel overleg over leerlingen, leerlinggerichte activiteiten, deskundigheidsbevordering, schoolactiviteiten, externe contacten en over overige activiteiten die verband houden met uw werk.
- VIII. OVERLEG EN CONTACT MET ANDERE PERSONEN/INSTELLINGEN (van 'buiten') (incl. eventuele voorbereiding en nawerk.)**
55. Met andere scholen (bestuur, directie, leraren, niet-onderwijzend personeel).
  56. Met ouders, oudervetegenwoordigingen (geén medezeggenschapsraad).
  57. Met inspectie, overheid.
  58. Met bedrijfsleven.
  59. Met overige instellingen of deskundigen buiten de school, bijvoorbeeld van de lerarenopleidingen, leerplanontwikkeling, landelijke pedagogische centra.
- IX. SCHOOLACTIVITEITEN (inclusief eventuele voorbereiding en nawerk) Voor overleg zie VII en VIII.**
61. Surveilleren en toezicht houden (bijv. tijdens pauzes en buiten). Niet code 14 en 43!
  62. Opzet en uitwerking van algemene onderwijskundige voorzieningen (bijvoorbeeld leerplan en leermodellen voor de eigen school, rooster opstellen, klassen indelen, opzet en uitwerking van nieuwe voorzieningen).
  63. Aankoop, beheer, verzorging van leermiddelen, materialen en dergelijke (inclusief oriëntatie op het aanbod).
  64. Opvangen en begeleiden van nieuwe leraren of niet-onderwijzend personeel.
  65. Opvangen en begeleiden van hospitanten.
  66. Extra curriculaire (buitenschoolse) activiteiten (werkweken, excursies, sportdagen, schoolfeesten en dergelijke).
  67. Overige algemene activiteiten voor de school, bijvoorbeeld voor het aantrekken van nieuwe leerlingen, voor personeelsfeesten, schooladministratie, sectie- of afdelingsadministratie, documentatie, ziekenbezoek, etc.

OVERIGE ACTIVITEITEN

- X. DESKUNDIGHEIDSBEOVORDERING (incl. eventuele voorbereiding en nawerk)**
73. Lezen van literatuur (of anderszins kennis opdoen) die van belang is voor vak of didactiek.
  74. Lezen van literatuur (of anderszins kennis opdoen) over algemene onderwijskundige vraagstukken.
  75. Bijzonen van congressen, conferenties, studiedagen, lezingen.
  76. Volgen van cursussen, bijscholing, nascholing.
  78. Overige activiteiten om de eigen deskundigheid te bevorderen of op peil te houden.
  79. Reizen in verband met de eigen deskundigheidsbevordering.
- XI. REIZEN**
79. Reizen in verband met de eigen deskundigheidsbevordering (zie de activiteiten onder X.).
  81. Woon-werkverkeer; werk-woonverkeer.
  82. Werk-werkverkeer (inclusief dislocatie).
  83. Reizen voor bijzondere beroepsactiviteiten (bijvoorbeeld dienstreizen voor de school).
  87. Reizen voor nevenactiviteiten (zie activiteiten onder XII.).
- XII. NEVENACTIVITEITEN (incl. eventuele voorbereiding en nawerk).**
84. Betaalde nevenactiviteiten (bijlessen, schrijven van schoolboeken of artikelen, avondscholen, geven van cursussen en ontwikkelen van nieuwe leermiddelen en methoden, niet voor eigen school).
  85. Vakbonds- en andere activiteiten waarvoor verlofleenheden zijn toegekend.
  86. Niet betaalde nevenactiviteiten (inclusief vakbondsactiviteiten waarvoor geen verlofleenheden zijn toegekend).
  87. Reizen voor nevenactiviteiten.
- XIII. VERLOF EN ZIEKTE**
91. Vakantie.
  92. Buitengewoon verlof.
  93. Ziekte, zwangerschap, bezoek arts, tandarts etc.
- XIV. ACTIVITEITEN DIE GEEN VERBAND HOUDEN MET HET BEROEP**
94. Nachtrust, persoonlijke verzorging, eten, vrijetijdsbesteding, enz.
- XV. ACTIVITEITEN IN VERBAND MET HET ONDERHAVIGE ONDERZOEK**
95. Dagboek invullen.
  96. Lerarenenquête invullen.
  97. Overige activiteiten in verband met het onderhavige onderzoek.
- XVI. NIET-CODEERBARE ACTIVITEITEN**
98. Niet codeerbare activiteiten in verband met uw taak als leraar (wilt u deze wel duidelijk omschrijven in het dagboek).